

ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАБАЛТО-СЛОВ'ЯНСЬКОГО МАСИВУ: МОЖЛИВОСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

В статті розглядаються можливості поєднання лінгвістичного та археологічного підходів в процесі реконструкції процесів, які обумовили появу слов'янства. Продемонстрована важлива роль археології у визначенні історичної епохи, коли відбувався цей процес. Вказано на велику вірогідність порівняно пізнього формування праслов'янської мови на основі периферійних балтських діалектів. Саме такий сценарій поки що найбільш забезпечений комплексом лінгвістичних та археологічних джерел.

Ключові слова: балти, слов'яни, ізогласа, балто-слов'янська діалектна єдність, лінгвістика, археологія.

Дослідження балто-слов'янських зв'язків завжди займали особливе місце в світовій індоєвропейістиці. Це пояснюється унікальним положенням балтських та слов'янських мов в системі індоєвропейських мов Європейського континенту. В той час, як в мовах романської та германської груп спостерігалось поступове зникнення ряду рис, притаманних архаїчним індоєвропейським діалектам, балтські та слов'янські мови характеризувались консервативністю, що обумовило збереження в їх складі елементів, які знаходять найближчі аналогії в латині та санскриті. Вони характеризуються високим рівнем інфлексії, що означає збереження основ архаїчної індоєвропейської системи відмінків, наявність розгалуженої системи дієвідмінювання, присутність в деяких випадках трьох родів іменника та ін. Це дозволяє використовувати балто-слов'янські лінгвістичні матеріали під час реконструкції найдавнішого стану індоєвропейської діалектної області.

Крім того, в балтських та слов'янських мовах лінгвістами констатовано досить значний, притаманний лише їм спільний пласт інновацій, відсутній у всіх інших індоєвропейських мовах, що зумовлює виняткову близькість балтської та слов'янської мовних груп в рамках

індоєвропейської мовної сім'ї, вперше відзначену в ХІХ ст. видатним німецьким мовознавцем А. Шляйхером.

Хоча з часу виходу фундаментальної роботи А. Шляйхера значний рівень подібності балтських та слов'янських мов не підлягав сумніву, в науковому середовищі вже в першій чверті ХХ ст. викристалізувались декілька можливих сценаріїв їх взаємозв'язку та взаємодії [34, S.12]. Перша схема балто-слов'янських зв'язків, розроблена А. Шляйхером і підтримана, зокрема, К. Бругманном, передбачала існування в доісторичний час гіпотетичної балто-слов'янської мовної спільності, подібної до індо-іранської та германської спільностей. На противагу А. Шляйхеру, А. Мейє вказував на паралельний розвиток двох мовних гілок, пояснюючи їхню подібність спільним праіндоєвропейським спадком. Компромісні схеми взаємозв'язків в рамках балто-слов'янського масиву запропонували Я. Ендзелінс та Я. Розвадовський. Якщо польський дослідник, в цілому солідаризувавшись з ідеями А. Шляйхера, передбачав виникнення в давнину особливого стану роз'єднаності між спорідненими мовами, що й зумовив їх відмінності, то Я. Ендзелінс схилився до побудов А. Мейє, вказуючи на факт контактів між мовами двох груп вже після виділення окремих балтських та слов'янських мов з праіндоєвропейського мовного масиву.

Наступний етап вивчення балто-слов'янських зв'язків характеризується поступовою відмовою від прямолінійних схем узагальнюючого характеру, розроблених раніше. Значний вплив на сприйняття балто-слов'янської проблематики спричинили ряд фундаментальних робіт визначного норвезького славіста Х.-Ш. Станга. За підсумками проведених досліджень Х.-Ш. Станг запропонував компромісне поняття балто-слов'янської діалектної області. Вона, згідно з його теоретичними побудовами, представляла собою групу споріднених говірок, що ніколи не утворювали повністю гомогенний масив і представляли певну єдність насамперед завдяки комплексу спільних інновацій, які досить часто охоплювали лише частину діалектної області [33, S. 20]. Цінним спостереженням Х.-Ш. Станга стала констатація різного рівня гомогенності відомих балтських та слов'янських мов. Основа балтських мов, на думку дослідника, характеризувалась меншим рівнем однорідності в порівнянні із слов'янськими. Х.-Ш. Станг

припускав поступовість диференціації в середовищі балто-слов'янської діалектної області та відсутність на початку даного процесу чітко окреслених праслов'янської та прабалтської областей.

Втім, існували і протилежні погляди стосовно даного питання. Так, А. Зенн припускав розділення балтських та слов'янських мов вже на початку I тис. до н.е., внаслідок чого принаймні східнобалтський ареал був відділений від праслов'янського зоною прип'ятських боліт. Стійкі контакти між балтами та слов'янами, на думку дослідника, поновилися лише починаючи з VI ст. н.е. [32, S. 37-38]. Рішуче відкидав можливість об'єднання балтських та слов'янських мов в одну групу литовський лінгвіст А. Клімас [27].

На сучасному етапі виняткова близькість балтських та слов'янських мов навряд чи може викликати будь-які сумніви. Не можна погодитись з думкою О. А. Єгорейченка щодо відмови від ідеї балто-слов'янської спільності [4, с.117], яка спостерігається в працях сучасних дослідників. Скоріше, слід говорити про переосмислення ідей А. Шляйхера на основі нових методологічних підходів. Так, разом із значною кількістю західноєвропейських лінгвістів, необхідність об'єднання балтських та слов'янських мов в одну групу підтримує Р. Бейкес [26, р. 22]. Над реконструкцією системи балто-слов'янської акцентуації та субстратного для балто-слов'янських мов діалекту продовжують працювати такі визнані фахівці, як Ф. Кортландт [28], Т. Оландер [31], В. А. Дибо [3] та ін.

Питання ж конкретизації різних аспектів зв'язків балтських та слов'янських мов і тісно пов'язана з ним проблема визначення приблизного часу їх диференціації все ще потребують задовільного вирішення. Поряд з лінгвістикою, останнім часом спостерігається вихід археології на одну з провідних ролей в їх розв'язанні.

До недавнього часу датування процесів диференціації, що згодом призвели до появи сучасних балтських та слов'янських мов, проводилось переважно за допомогою методів глотохронології. Використовуючи різні підходи для підрахунку темпів лінгвістичних змін, мовознавцям та історикам так і не вдалося відшукати загальноновизнаної вузької дати відповідної мовної диференціації в рамках індоєвропейського масиву і, отже, встановити ієрархічне положення слов'янських мов по відношенню до балтських. Різними дослідниками поява вже цілком диференційованої

групи слов'янських діалектів допускалась в III/II тис. до н.е. [20, с. 22], в добу пізньої бронзи [9, с. 9] та на початку латену [15, с. 6]. Згідно з таким підходом, на роль праслов'янських можуть претендувати лужицька або тшинецько-комарівська культури [30, р. 207-208].

Певним переворотом в питанні визначення часу остаточного виділення слов'янських мов виявились роботи петербурзьких археологів Д. О. Мачинського та М. Б. Щукіна, які почали з'являтися в середині 1970-х рр.-на початку 1980-х рр. [11; 23, с. 66-69]. В них аргументовано необхідність більш ретельної кореляції даних лінгвістики з даними археології у вирішенні питання походження слов'ян. Вона передбачала побудову еволюційних рядів розвитку матеріальної культури, забезпечених надійним набором хроноіндикаторів, з наступним порівнянням отриманої картини з даними мовознавства. Подібний підхід передбачав необхідність більш тісної співпраці лінгвістів та археологів у вирішенні ключових питань слов'янського етногенезу. Одним з наслідків запропонованого Д. О. Мачинським та М. Б. Щукіним підходу стала організація міждисциплінарних семінарів з різних питань етногенезу балтів та слов'ян за участю О. С. Гердта, В. О. Булкіна, Г. С. Лебедева та ін.

Д. О. Мачинським, М. Б. Щукіним та їх однодумцями вказано на неможливість прослідкувати «слов'янську» лінію розвитку матеріальної культури на археологічному матеріалі принаймні до початку I ст. н.е. та висунуто ідею «третього шляху» слов'янського етногенезу, що полягала в постулюванні порівняно пізнього виникнення праслов'янської мови на основі периферійних балтських діалектів. На відміну від ряду лінгвістів, в якості одного з ключових районів у вирішенні проблеми ранніх етапів слов'янського етногенезу Д. О. Мачинський та М. Б. Щукін розглядали Полісся. Саме тут, на їх думку, могли відбуватися контакти між носіями зарубинецької культури та балтськими лісовими культурами на зразок культури пізньої штрихованої кераміки, що згодом призвели до зародження слов'янства. Важливу роль в процесі становлення слов'янства М. Б. Щукін відводив «кентумному елементу», гіпотетично привнесеному на територію Східної Європи бастарнами – вірогідними носіями зарубинецької культури [25, с. 60].

Згідно із побудовами петербурзьких вчених, навряд чи будь-яка з поширених на той час концепцій слов'янської прабатьківщини (дунайська,

вісло-одерська, середньодніпровська) відповідала наявним археологічним матеріалам. Найбільш ранніми пам'ятками зі слов'янськими елементами могли бути, за М. Б. Щукіним, старожитності київського типу III-V ст., тісно пов'язані з пізньозарубинецькими. Говорити ж про достовірно слов'янські культури, згідно з поглядами дослідників даної групи, слід лише з початком Доби великого переселення народів. Отже, концепція, розроблена Д. О. Мачинським та М. Б. Щукіним, передбачала факт поступового формування слов'янських мов з окраїнних балтських діалектів. Подібний варіант виділення слов'янського мовного масиву в своїх роботах підтримували також В. М. Топоров [19, с. 4-5] та В. Мажюліс [29].

Разом з тим, в працях вищезгаданих авторів зустрічаються певні контрверсійні моменти. Так, Д. О. Мачинський схилився по перебільшенню ролі лісових культур в становленні слов'янства. Не знайшло широкої підтримки його припущення щодо наявності генетичного та типологічного зв'язку між празькою культурою та культурою пізньої штрихованої кераміки, яка зумовлювала можливість ототожнення частини лісових племен із слов'янами IV-V ст. [12, с.34-35]. Дискусійною, виходячи із сучасних тенденцій в мовознавстві, виглядає ідея М. Б. Щукіна щодо необхідності пов'язувати «кентумний елемент» в слов'янських мовах саме з кельто-германцями у зв'язку з відмовою значної кількості сучасних лінгвістів від виділення особливих кентумної (італійські, германські, кельтські, грецька мови) та сатемної (вірменська, балто-слов'янські та індо-іранські мови) областей в рамках праїндоевропейського масиву [26, р. 30]. Очевидно, більш розлогої аргументації потребує вказівка М. Б. Щукіна на подібність ряду київських керамічних форм до дніпро-двінських та середньотушемлянських горщиків [22, с. 209-210].

Втім, зроблені Д. О. Мачинським та М. Б. Щукіним припущення, хоча і побудовані на дещо обмеженому колі археологічних матеріалів, в цілому були значною мірою підтверджені в ході розкопок 1980-х рр., які продемонстрували різний характер культурного розвитку майбутніх балтської та слов'янської областей за доби раннього заліза, відсутність принаймні до перших століть н.е. чіткої лінії прототипів слов'янського матеріального комплексу. Так, якщо в межиріччі Німану, Західної Двіни і

Дніпра – тобто в більшій частині ареалу формування балтського етносу, починаючи принаймні з епохи пізньої бронзи і до початку н.е. спостерігалась поступова еволюція основних елементів матеріальної культури, яка проявлялась, насамперед, в зміні виробничих прийомів та переході до залізних знарядь праці без різких етнокультурних змін [4, с. 3-4], то території Середнього Подніпров'я, Верхнього Подніпров'я та Полісся на початку III ст. до н.е. виявились зайнятими мігрантами з Центральної Європи. Саме вони й приносять елементи, притаманні класичній зарубинецькій культурі. Поява пам'яток середньоєвропейського кола на даних територіях відбулася після зникнення будь-яких достовірно датованих комплексів милоградської культури. Остання, можливо, репрезентувала одну із груп прабалтських діалектів.

Всі спроби пов'язати зарубинецьку культуру з попередніми культурами скіфського часу, які, не виключено, разом з милоградськими старожитностями склали південну частину прабалтського діалектного масиву, виявились недостатньо забезпеченими фактично [5, с. 77-78]. Наявний хронологічний розрив та типологічні відмінності між даними культурними явищами не дозволяють говорити про будь-яку поступовість розвитку матеріальної культури в районах, заселених зарубинецькими племенами. Слід говорити скоріше про близькість зарубинецьких пам'яток до поянєшти-лукашівських, пшеворських, оксивських та ясторфських, які разом утворювали масив латенізованих культур, що займав значні території від Центральної Європи до Молдови та Середнього Подніпров'я.

Певний час будь-які помітні контакти між носіями зарубинецької культури та лісовими культурами були відсутніми. Ситуація змінюється лише починаючи з середини I ст. до н.е. з появою в Верхньому Подніпров'ї специфічної групи старожитностей типу Кістені-Чечерськ [2]. Одночасно період кризи переживають зарубинецькі пам'ятки Полісся та Середнього Подніпров'я. В той час, як значна частина зарубинецьких племен залишає Полісся і мігрує в південному та південно-західному напрямках, середньодніпровські племена освоюють Південне Побужжя, лісостеп Дніпровського Лівобережжя та Подесення. Наслідком кризи класичних зарубинецьких пам'яток стає поява специфічного пізньозарубинецького горизонту, який включає в себе принаймні дві

складові – старожитності типу Рахни-Лютіж-Почеп [21], що, поряд із включенням певних лісових та сарматських елементів, зберігають виразні риси середньодніпровського локального варіанту класичних зарубинецьких пам'яток, та поки що досить нечисленні і слабодосліджені пам'ятки типу Курадово 1-Симоновичі, поширені на Поліссі та в Верхньому Подніпров'ї – свідчення поступового розчинення притаманних зарубинецькій культурі латенських елементів під впливом балтських лісових культур півночі Східної Європи [1; 2].

В пізньоримський час взаємодія пізньозарубинецького елемента з лісовими культурами отримує своє оформлення в появі своєрідної київської культури, яка, являючи собою набагато більш гомогенне явище в порівнянні із пізньозарубинецьким горизонтом, виступає своєрідним містком між археологічними культурами ранньоримського часу та достовірно слов'янськими пеньківською та колочинською культурами. Свідченням поступового переходу пізньокиївських пам'яток в достовірно ранньослов'янські виступають матеріали поселень Каменєво 2, Заярря, Сенча, Мотовилівська Слобідка 4, Хлопків 1 та ін. [17, с. 95].

Втім, вважати київську культуру суто слов'янською заважає декілька обставин. Так, безумовним є неповний збіг її ареалу з ареалом генетично пов'язаної пеньківської культури, носіями якої найвірогідніше були анти. Пеньківські старожитності Подніпров'я демонструють просування слов'янства на південь – до колишнього ареалу черняхівської культури. Тісні зв'язки київської культури з лісовими культурами, окрім спільних рис в господарських моделях, обумовлених схожістю природно-географічних особливостей їх ареалів, демонструються побутованням прикрас з кола виїмчастих емалей [13, с. 28-29], нехарактерних для південніших черняхівських комплексів. Інтеграцію київської та лісових культур демонструють верхньодніпровські старожитності типу Абідня-Тайманово [17, с. 49-50], що найвірогідніше виступили основним субстратом ранньопразьких пам'яток, та західнодвінська група типу Узмень-Заозерря [10]. Отже, не перебільшуючи питому вагу лісового елемента в київських пам'ятках, разом з тим не слід недооцінювати його роль і їх складенні та еволюції [24].

Одним з доказів пізнього виділення слов'янських діалектів з прабалтського масиву виступає також порівняно слабкий рівень

диференціації слов'янських мов. Це знаходить ряд підтверджень в археологічних матеріалах. Так, слов'янські культури характеризуються значним рівнем гомогенності. Подібність пеньківської та колочинської культур іноді навіть не дозволяє виділення чисто пеньківських або чисто колочинських матеріалів на поселеннях V ст. н.е. Подесення та Посулля. Це й не дивно, враховуючи формування даних культурних явищ на основі складної взаємодії середньодніпровського, деснянського та сеймсько-донецького локальних варіантів київської культури [16, с. 133-135].

З врахуванням можливої участі центральноєвропейських племен в процесах дестабілізації прабалто-слов'янського масиву знаходять своє пояснення і відзначені рядом дослідників кельтські запозичення в слов'янських мовах [6]. В класичних зарубинецьких пам'ятках, які виступали основним субстратом для наступних пізньозарубинецьких, серед інших кельтських елементів присутні специфічні фібули з трикутним щитком, прототипами яких, згідно з побудовами визначної дослідниці поліського локального варіанту культури К. В. Каспарової, слугували «списоподібні» застібки, притаманні латенським старожитностям Іллірії. З подібними виробами найбільш вірогідні носії зарубинецької культури бастарни могли познайомитись в ході Балканських походів 180-170 рр. до н.е. [7].

Разом з тим, поряд з розробками Д. О. Мачинського та М. Б. Щукіна, однією з найбільш впливових залишається концепція О. М. Трубачова – прихильника ідеї дунайської прабатьківщини слов'ян. Дослідник, цілком допускаючи появу праслов'янських діалектів вже на початку II тис. до н.е., відкидав уявлення про Верхнє Подніпров'я як прабатьківщину балтів, вказуючи на їх ономастичні зв'язки з дако-фракійським субстратом східної частини Балкан та Анатолії. Найбільш важливими в становленні слов'янства О. М. Трубачов вважав центральноєвропейські зв'язки слов'ян з кельтами та італіками. Зближення балтських та слов'янських діалектів, на його думку, було викликано міграцією їх носіїв на північний схід в II тис. до н.е. [20, с.4-5]. Ним було рішуче відкинуто досить добре аргументований К. Годловським факт появи слов'ян в Вісло-Одерському межиріччі в час не раніше VI ст. н.е. [20, с.6]. На його думку, наявність певних виразних кельто-слов'янських зв'язків дозволяла включати Вісло-

Одерське межиріччя до числа районів ранньої слов'янської колонізації, що відбувалася в такому випадку з території Середнього Подунав'я.

Власну модель ранніх етапів слов'янського етногенезу запропонував В. В. Сєдов. Згідно з його побудовами, класичні зарубинецькі та пізньозарубинецькі старожитності, київську та колочинську культуру слід пов'язувати передусім із західною частиною балтського масиву. Появу в лівобережній частині лісового та лісостепоного Подніпров'я та в верхньоокському регіоні, де, згідно з поглядами В. В. Сєдова, переважає загальнобалтська та східнобалтська гідронімія, виділеного В. М. Топоровим пласту гідронімів «прусько-ятвязько-галіндського» походження дослідник пояснює саме міграціями зарубинецьких племен I-II ст. н.е. [15, с. 141]. На противагу висновкам більшості польських археологів (в тому числі і К. Годловського), які вважали пшеворську культуру суто східногерманською, В. В. Сєдов розвивав ідею «пшеворського» шляху слов'янського етногенезу. Найбільш ж ранні витoki слов'янства, згідно з його концепцією, можна шукати вже на межі пізньогальштатської та ранньолатенської діб в зоні контактів лужицької та поморської культур, чиї елементи згодом увійшли до складу пшеворського матеріального комплексу. Приймаючи до уваги розробки О. М. Трубачова, В. В. Сєдов погоджувався з тими лінгвістами, які допускали факт існування в Центральній Європі в II тис. до н.е. давньоєвропейської мовної спільності, яка об'єднувала кельтів, італіків, іллірійців, германців, балтів та слов'ян [15, с. 47].

Певним компромісом між «зарубинецьким» та «пшеворським» шляхами становлення слов'янства виглядає концепція Д. Н. Козака. Згідно з його розробками, слов'янською слід вважати насамперед східну частину пшеворської області, представлену пам'ятками зубрицького (волино-подільського) типу, які згодом входять до складу черняхівської культури. Пізньозарубинецькі ж та київські старожитності, за Д. Н. Козаком, також слов'янські, і представляють східну частину єдиного венедського масиву перших століть н.е., який займав значні території від верхів'їв Дністра на заході до верхів'їв Сіверського Донця та Осколу на сході. За Д. Н. Козаком, слов'янство пшеворських та зарубинецьких пам'яток обумовлюється традиціями «праслов'янської» поморської культури, що взяли помітну участь в формуванні притаманних їм рис матеріального

комплексу [8, с. 12]. Втім, питання прямих зв'язків зубрицьких старожитностей із пізньозарубинецькими залишається все ще недостатньо розробленим на конкретному археологічному матеріалі. Отже, єдність етнічної підоснови зубрицьких та пізньозарубинецьких пам'яток залишається поки що значною мірою гіпотетичною.

Таким чином, центральне місце в концепціях В. В. Седова та Д. Н. Козака відводиться поморським пам'яткам. Втім, факт їх тривалого існування в добу становлення кола латенізованих культур все ще потребує доведення [5, с. 70-78]. Кількість надійних хроноіндикаторів, які б могли вказувати на це, все ще досить незначна [14, с. 184-185]. Нечисленні поморські елементи в матеріалах досить гомогенної пшеворської культури мають здебільшого залишковий характер і не дозволяють говорити про певний перехідний етап еволюції поморських пам'яток в пшеворські. Не виключено, що поморська культура представляє собою одне з прабалтських утворень, чії культурні риси виявились значною мірою втраченими в середовищі наступних археологічних угруповань. В такому випадку, її можлива участь в становленні пшеворської та класичної зарубинецької культур необов'язково повинна вказувати на слов'янство останніх.

Отже, порівняння даних лінгвістики та археології в цілому дозволяє побудувати попередній варіант схеми балто-слов'янських зв'язків. Відзначені археологами та мовознавцями явища в цілому узгоджуються. Важлива роль археології полягає в можливості встановлення, на відміну від глотохронології, досить вузького хронологічного проміжку, в рамках якого відбувався процес виділення слов'янства. Втім, не зважаючи на нові перспективи, які з'являються в ході подальшого послідовного об'єднання зусиль фахівців в різних галузях для реконструкції процесів, що зумовили розділення балтських та слов'янських діалектів, рівень співпраці археологів та мовознавців залишається все ще досить низьким. Це зумовлює в цілому недостатній рівень обізнаності більшості спеціалістів в сфері балто-слов'янських мовних зв'язків з актуальним станом археологічного знання в цій області. Замість кореляції мовних явищ з типологічними схемами археологів, забезпеченими належним комплексом хроноіндикаторів, більшість з лінгвістів покладається на традиційні методи глотохронології. В той же час в роботах археологів, які

займаються ранніми етапами слов'янського етногенезу і, відповідно, в більшості випадків представляють собою вихідців з країн колишнього СРСР, часто зберігається орієнтація на праці тих радянських мовознавців та істориків, які схилились до применшення ролі прабалтського субстрату в становленні слов'янства, акцентуючи увагу на нечисленних зв'язках слов'ян з кельтами та італіками.

Можливо, деякі розбіжності в запропонованих археологами та лінгвістами схемах виділення слов'янства пояснюються різним розумінням «слов'янського» представниками даних дисциплін [18]. Якщо для мовознавців слов'янство означає сукупність споріднених діалектів, то для археологів це поняття передбачає насамперед кристалізацію своєрідного комплексу матеріальної культури. Оскільки еволюція мови не обов'язково узгоджується зі змінами в матеріальній культурі і навпаки, в подальшому в дослідженні балто-слов'янської проблематики більш ефективним підходом здається незалежна розробка лінгвістами та археологами схем, заснованих на притаманній даним дисциплінам методологічній базі, з подальшим порівнянням отриманих результатів.

M. Chelnokov

THE PROBLEM OF PROTO-BALTO-SLAVIC CONTINUUM DIFFERENTIATION: POSSIBILITIES OF INTERDISCIPLINARY APPROACH

The article considers possibilities of linguistic and archaeological approaches consolidation in reconstruction of processes which led to Slavic people emergence. The important role of archaeology in determination of historic epoch when these processes took place is shown. In the paper is pointed out quite high probability of relatively late shaping of Proto-Slavic language on the basis of peripheral Baltic dialects. Such scenario so far is most supported by archaeological and linguistic evidence.

Key words: *Balts, Slavs, isogloss, Balto-Slavic dialectal unity, linguistics, archaeology.*

ПРОБЛЕМА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРАБАЛТО-СЛАВЯНСКОГО МАССИВА: ВОЗМОЖНОСТИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА

В статье рассматриваются возможности объединения лингвистического и археологического подходов в процессе реконструкции процессов, обусловивших появление славянства. Продемонстрирована важная роль археологии в определении исторической эпохи, когда происходил этот процесс. Указано на значительную вероятность сравнительно позднего формирования праславянского языка на основе периферийных балтских диалектов. Именно такой сценарий пока что наиболее обеспечен комплексом лингвистических и археологических источников.

Ключевые слова: *балты, славяне, изоглосса, балто-славянское диалектное единство, лингвистика, археология.*

Джерела та література

1. Белевец В. Г. Проблема выделения памятников позднезарубинецкого круга в белорусском Припятском Полесье // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Конференция 3. – Тула, 2012. – С. 281-305.
2. Дробушевский А. И. Памятники чечерской группы (типа Кистени-Чечерск) и древности Верхнего Поднепровья периода римских влияний // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Конференция 3. – Тула, 2012. – С. 306-329.
3. Дыбо В. А. Балто-славянская акцентная система с типологической точки зрения и проблема реконструкции индоевропейского акцента // Балто-славянские языковые контакты. – М., 1980. – С. 91-150.
4. Егорейченко А. А. Культуры штрихованной керамики. – Минск, 2006. – 207 с.
5. Еременко В. Е. «Кельтская вуаль» и зарубинецкая культура. Опыт реконструкции этнополитических процессов III-I ст. до н.э. в Центральной и Восточной Европе. – СПб., 1997. – 232 с.

6. Казакевич Г. М. Слов'яни і кельти: в пошуках історичного контексту мовних контактів // Київська старовина. – 2012. – № 2. – С. 3-14.
7. Каспарова К. В. Роль юго-западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры // Советская археология. – 1981. – № 2. – С. 57-79.
8. Козак Д. Н. Венеди. – К., 2008. – 470 с.
9. Лер-Сплавинский Т. Балто-славянская языковая общность и проблема этногенеза славян // Вопросы славянского языкознания. – 1958. – Вып. 3. – С. 5-14.
10. Лопатин Н. В., Фурасьев А. Г. Северные рубежи раннеславянского мира в III-V ст. н.э. – М., 2007. – 252 с.
11. Мачинский Д. А. К вопросу о территории обитания славян в I-VI веках. // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. — 1976. – Вып. 17. – С. 82-100.
12. Мачинский Д. А. Миграция славян в I тысячелетии н.э. (по письменным источникам с привлечением данных археологии) // Формирование раннефеодальных славянских народностей. – М., 1981. – С. 31-52.
13. Обломский А. М. О характере миграций населения Центральной и Южной Беларуси в лесостепь в римское время // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 1996. – № 10. – С. 26-32.
14. Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. – К., 2006. – 372 с.
15. Седов В. В. Славяне: историко-археологическое исследование. – М., 2002. – 624 с.
16. Терпиловский Р. В. Поселение Сенча и его место среди памятников Днепровского Левобережья // Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье. – СПб., 2004. – С. 131-143.
17. Терпиловский Р. В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. – Люблин, 2004. – 232 с.
18. Терпиловский Р. М. Некоторые дискуссионные проблемы археологии и истории ранних славян // Stratum plus. – 2001-2002. – № 5. – С. 420-430.
19. Топоров В. Н. Вступительные замечания (Категории времени и пространства и балтийское языкознание // Этнолингвистические

балтославянские контакты в настоящем и прошлом (Предварительные материалы конференции. 11-15 декабря 1978 г.). –М., 1978. – С. 3-9.

20. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. –М., 1991. –271 с.

21. Щукин М. Б. Горизонт Рахны-Почеп: причины и условия образования // Культуры Восточной Европы I тысячелетия–Куйбышев,1986. – С.26-38.

22. Щукин М. Б. Керамика киевского типа с поселения Лепесовка // Советская археология. –1988. – № 3. – С. 207-214.

23. Щукин М. Б. О некоторых проблемах черняховской культуры и происхождения славян (по поводу статей Э. А. Рикмана, И. С. Винокура, В. В. Седова и И. Вернера)// Советская археология. –1975. – № 4. – С. 57-70.

24. Щукин М. Б. Реплика по поводу киевской культуры // Европейская Сарматия. XIV чтения памяти Анны Мачинской.–СПб., 2011.– С. 239-244.

25. Щукин М. Б. Семь миров древней Европы и проблема этногенеза славян // Славяне: этногенез и этническая история. –Л., 1989. –С. 56-62.

26. Beekes R. Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction. – Amsterdam, 1995. –415 p.

27. Klimas A. Baltic and Slavic revisited // Lituanus. – 1973. – vol. 19/1. – P. 7-26.

28. Kortlandt F. Baltica & Balto-Slavica.– Amsterdam-New York, 2009. – 440 p.

29. Maziulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (deklinacija).– Vilnius, 1970. – 343 p.

30. Novotná P., Blažek V. Glottochronology and its application to the Balto-Slavic languages // Baltistica. –2007. –Vol. XLII (2). – P. 185-210.

31. Olander T. Det baltoslaviske problem. Accentologien. –København, 2003.—138 s.

32. Senn A. Handbuch der litauischen Sprache. Band I: Grammatik.— Heidelberg, 1966. –495 S.

33. Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. – Oslo, 1966. – 485 S.

34. Van Wijk N. Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationsysteme. –Am-sterdam, 1923. –109 S.